

MAHALLIY BYUDJET XARAJATLARI TIZIMINI MUKAMMALLASHTIRISHNING ZARURLIGI VA VAZIFALARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11217365>

Choriyev Xolbek Shoniyozovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotasiya. Maqolada Mahalliy byudjetlar xarajatlari o'zgarishi dinamikasi bir qator hududlar misolida tahlil etilgan hamda mavjud holatga baho berilgan. Hududlar iqtisodiy salohiyatidan oqilona foydalanish va byudjet xarajatlarining samarali ishlatilish imkoniyatlari asoslangan. Olib borilgan izlanishlar asosida ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan

Kalit so'zlar: mahalliy byudjet, mahalliy byudjet daromadlari, mahalliy byudjet xarajatlari, mahalliy hokimiyat organlari, xarajatlari chegaraviy miqdori, o'zgarmas effektlar modeli, yig'ma model, o'rta muddatli rejalashtirish.

Mahalliy hokimiyat organlarining moliyaviy markazsizlashtirilishini ta'minlash sharoitida mahalliy byudjetlar xarajatlarini optimallashtirish zarurati paydo bo'ldi. Ushbu yo'nalishda strategik ahamiyatga ega bo'lgan davlatning mahalliy o'zini o'zi boshqarishning moliyaviy bazasini mustahkamlash, xususan, mahalliy byudjetlarning xarajatlar qismini shakllantirish jarayoni samaradorligini oshirish va byudjetni boshqarishning nomarkazlashuvi orqali amalga oshirish davlat chora-tadbirlari hisoblanadi. Ushbu maqsadga erishish uchun mahalliy davlat hokimiyati organlarining davlat tomonidan berilgan va o'z vakolatlarini amalga oshirish xarajatlarini qonunchilik darajasida aniq belgilash bo'yicha vazifalar belgilandi; davlat sektori tarmoqlarida mahalliy byudjetlarning xarajatlar vakolatlarini konkretlashtirish hamda xarajatlarni respublika byudjeti va mahalliy byudjetlar o'rtasida qayta taqsimlash. Shu bilan birga, byudjet qonunchiligiga moliyaning nomarkazlashuvi yo'nalishida qabul qilingan o'zgartirishlar sharoitida mahalliy byudjetlarni moliyalashtirishning ayrim jihatlarini takomillashtirish zarurati paydo bo'ldi.

Mahalliy byudjetlarning cheklangan moliyaviy resurslari va jamiyatning mahalliy xakimiyat organlaridan sifatli xizmatlar ko'rsatishlariga bo'lgan talabi ortib borayotgan bir sharoitda mahalliy byudjetlarning xarajatlarini boshqarish samaradorligi nihoyatda muhimdir. Hozirgi vaqtda amalda mahalliy byudjetlar xarajatlari tizimini boshqarish samaradorligini baholash uchun xarajatlar va mahalliy xakimiyat organlarining byudjet taqchilligini moliyalashtirish manbalarini boshqarishning ayrim jihatlarini aks ettiruvchi turli ko'rsatkichlar qo'llaniladi. Bundan tashqari, mahalliy byudjetni boshqarish samaradorligini baholash ko'rsatkichlari to'plami mahalliy byudjet bo'g'inlarida farq qilishi mumkin, bu ham ob'ektiv baholash jarayoniga, ham byudjetni boshqarish samaradorligini xududlararo taqqoslashga to'sqinlik qiladi.

Mahalliy o'zini o'zi boshqarishning asosiy vazifasi butun mamlakat bo'ylab davlat xizmatlarini iste'mol qilishning ma'lum standartlariga erishish bo'lganligi sababli, mahalliy byudjet xarajatlari tizimi boshqarish samaradorligini baholashga turli yondashuvlar ushbu vazifani bajarish bo'yicha asosli tavsiyalar ishlab chiqishga imkon bermaydi. Shu sababli mahalliy byudjetlar xarajatlarini boshqarish samaradorligini baholashning yagona tizimini shakllantirish bo'yicha tadqiqotlar talab etiladi.

Bizning fikrimizcha, mahalliy byudjetlarning xarajatlari mahalliy davlat hokimiyati organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining vazifa va funksiyalarini moliyaviy ta'minlash uchun ajratiladigan mablag'lardir. Mahalliy byudjetlar xarajatlarini optimallashtirish byudjet mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlashga qaratilgan mahalliy darajada moliyalashtirishdan iborat.

Ilmiy adabiyotlarda keltirilgan "mahalliy byudjet" tushunchasini ta'riflashga yondashuvlarni umumlashtirish ushbu tushunchani milliy daromadni hududiy qayta taqsimlashga va mahalliy o'zini o'zi boshqarish uchun bazani shakllantirishga qaratilgan iqtisodiy munosabatlar sifatida tavsiflash imkonini beradi. hukumat. Shu

bilan birga, mahalliy byudjet moliyaviy reja sifatida ham tavsiflanadi, shu jumladan viloyat, mahalliy, tuman byudjetlarining daromadlari va xarajatlari va boshqalar.

Mahalliy byudjetlar mintaqaviy rivojlanishning muhim dastagi sifatida ishlaydi, shuning uchun mahalliy byudjetni tartibga solish, aslida, davlatning mintaq rivojlanishiga bilvosita ta'sirini tavsiflaydi. Har bir xududlarning o'zini o'zi rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy shakllari va mexanizmlaridan foydalanish va ularning aniq mintaqaviy sharoitlari uchun eng samaralisini tanlashdan oldin har bir hududning xususiyatlarini ob'ektiv, har tomonlama va iloji bo'lsa, to'liq tahlil qilish kerak.

Mahalliy byudjetlarni tartibga solish bo'yicha chora-tadbirlar tizimi mavjud davlat mintaqaviy moliyaviy siyosati doirasida amalga oshiriladi. Davlatning hududiy moliya siyosati hududlarni ijtimoiy infratuzilma ob'ektlari bilan ta'minlash darajalarini va aholi ehtiyojlarini qondirish uchun moliyaviy me'yorlarni qo'llashni hisobga olgan holda byudjet tizimining barcha darajalarida daromadlar va xarajatlar muvozanatini ta'minlaydi. Mahalliy byudjetlar hududiy ehtiyojlarni qondirishni ta'minlovchi xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi bilan bir qatorda moliyaning tarkibiy qismlari hisoblanadi. Mahalliy moliya davlatning mintaqaviy moliyaviy siyosatini amalga oshirish bilan bog'liq xarajatlarni ta'minlash va mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan tartibga solish funksiyalarini amalga oshirishni ta'minlash uchun asosdir.

Ta'kidlash joizki, mahalliy byudjetlarni tartibga solishni takomillashtirish yo'llarini izlash mahalliy byudjetlarni shakllantirish va ijro etishning muammoli sohasini tizimli o'rganish, muammolarni aniqlash va aniq vositalarni ishlab chiqish, chora-tadbirlar kompleksini va ularni hal qilish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish bilan bog'liq. Mahalliy byudjetlarni davlat tomonidan tartibga solishning muhim sohasi ularning xarajatlarini tartibga solishdir. Byudjet xarajatlari ikkita asosiy guruh funksiyalarining bajarilishini ta'minlaydi: tartibga solish (siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy) va jamiyatning umumiy sharoitlarini ta'minlash (jamoat mahsuloti va

ne'matlarini ishlab chiqarish). Byudjet xarajatlaridan foydalanish asosida hududlar iqtisodiyotini davlat tomonidan tartibga solish samaradorligi ushbu xarajatlar sohasining tuzilishi va hajmi, maqsadli maqsadi va ulardan foydalanish samaradorligi bilan belgilanadi.

Mahalliy budjet xarajatlarini boshqarish samaradorligini oshirish yo'nalishlarini tavsiflab, o'zaro bog'liq bo'lgan ikkita vazifani hal etishning dolzarbligini aniqlash zarur: davlat va mahalliy byudjetlar xarajatlari tarkibini takomillashtirish uchun ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash uchun xarajatlar hajmini oshirish, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining vakolatlarini amalga oshirishning dolzarb ehtiyojlarini qondirish zarur. Ma'lumki, mahalliy byudjetlarning xarajatlarini ko'paytirish imkoniyatlari sezilarli darajada cheklangan. Bundan kelib chiqqan holda, ayrim xarajatlar guruhlarini ko'paytirish faqat boshqa xarajatlarni qisqartirish, ya'ni xarajatlar tarkibidagi o'zgarishlar tufayli mumkin. Biroq, zarur miqdordagi moliyaviy resurslarning etishmasligi bilan bog'liq muammolarga qaramay, mahalliy o'zini o'zi boshqarishning daromad bazasini oshirish uchun zaxiralarni izlashni ustuvor vazifa sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Mahalliy budjet xarajatlari tarkibini takomillashtirish muayyan mezonlar asosida, muqobil raqobatdosh xarajatlar yo'nalishlari o'rtasida tanlovni optimallashtirish asosida amalga oshirilishi kerak. Mahalliy byudjetlar xarajatlarini boshqarish tizimini takomillashtirishni ham alohida hududlarning xususiyatlari va manfaatlarini hisobga oluvchi tabaqalashtirilgan normalar va standartlarni joriy etish, davlat byudjetini shakllantirish me'yoriy-huquqiy baza va hududiy davlat boshqaruvi bo'g'inlarining moliyaviy mustaqilligini ta'minlash asosida amalga oshirish zarur degan xulosaga kelish imkonini berdi.

Mahalliy xarajatlardan foydalanish samaradorligining yo'qligi shundan iboratki, bu xarajatlarni amalga oshirish bo'yicha asosiy qaror davlat hokimiyati darajasida qabul qilinadi va aslida mahalliy hokimiyat organlari mablag'larni sarflaydi, byudjet dasturlari loyihalarini tuzadi. Albatta, mahalliy o'zini o'zi

boshqarish organlariga berilgan vakolatlarni amalga oshirish uchun xarajatlarni mustaqil ravishda shakllantirish imkoniyatlari cheklangan, chunki bunday xarajatlarning parametrlari ko'p jihatdan markazlashtirilgan organlar tomonidan belgilanadi. Mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan mablag'lardan samarali foydalanish uchun byudjet dasturlarini shakllantirish bosqichida tahlil qilish, milliy ustuvorliklarga muvofiqligini baholashning aniq, tushunarli tartiblarini belgilash maqsadga muvofiqdir. Mahalliy byudjet mablag'larini sarflash samaradorligi va asoslilikini oshirish jamg'arma manbalarini topish va bu mablag'larni hududning boshqa ustuvor ehtiyojlariga yo'naltirish, mahalliy davlat hokimiyati organlarining mustaqilligini oshirish imkonini beradi. Mahalliy byudjetlarni shakllantirish jarayonidagi jiddiy kamchilik o'rta muddatli va uzoq muddatli rejalashtirishning yo'qligi hisoblanadi. O'rta muddatli istiqbolga mo'ljallangan mahalliy byudjetlar prognozini joriy etish uchun maqsad, vazifalar, rejalashtirish turlari, ko'rsatkichlar ro'yxatini belgilash, o'rta muddatli byudjetni rejalashtirish jarayonining barcha ishtirokchilarining o'zaro hamkorligi tartibini belgilash zarur.

Shunday qilib, mahalliy byudjetlar xarajatlarini boshqarishni takomillashtirishning istiqbolli yo'nalishi, birinchi navbatda, mahalliy davlat hokimiyati organlarining mahalliy byudjet mablag'larini sarflash sohasidagi vakolatlarni kengaytirishdir, bu esa turli hududlardagi aholining ehtiyojlarni yaxshiroq hisobga olish imkonini beradi. Mahalliy byudjetlar mustaqilligi - hududlarning soliq va moliyaviy salohiyatidan samarali foydalanish orqali moliyaviy resurslarni kengaytirish asosida o'z daromadlari hisobidan ko'zda tutilgan xarajat majburiyatlarini qoplash imkoniyatidir. Xarajatlar me'yorlarini belgilash katta kuch sarflashni, byudjet munosabatlarini tartibga solishda muvozanatli yondashuvni va o'zaro hamkorlikni talab qiladi. Xarajatlar me'yorlarini aniqlashda qo'llaniladigan usullar hukumatning quyi bo'g'inlari xatti-harakatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kobulov K. et al. Modeling the processes of forming a strategy for the revenue potential of local budgets //Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. – 2020. – T. 12. – №. 6. – С. 1210-1216.
2. Кабулов Х. А. Вопросы финансовой безопасности в условиях модернизации Республики Узбекистан //Интернаука. – 2020. – №. 3-2. – С. 12-14.
3. Malikov T., Kobulov K. Models of market economy formation and Interaction of fiscal policy //International Journal of Economic Growth and Environmental Issues-ISSN. – С. 2321-6247
4. Shokirovich K. A. DIRECTIONS FOR OPTIMIZING LOCAL BUDGETS IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2023. – T. 22. – С. 190-196.
5. Zayniddinovna B. P., Abdukarimovich Q. X. Directions For The Effective Use Of The Economic Potential Of The Region In Increasing The Revenues Of Local Budgets //International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2021. – T. 29. – №. 1. – С. 218-224.
6. Mamatkarimov X. A. U., Qobulov X. A. Makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda davlat byudjetidan foydalanish //Science and Education. – 2022. – T. 3. – №. 2. – С. 1476-1481.
7. Akbarov M. A. et al. PRIORITIES FOR DEVELOPING THE INCOMES POTENTIAL OF THE REGIONS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 11. – С. 1334-1337.